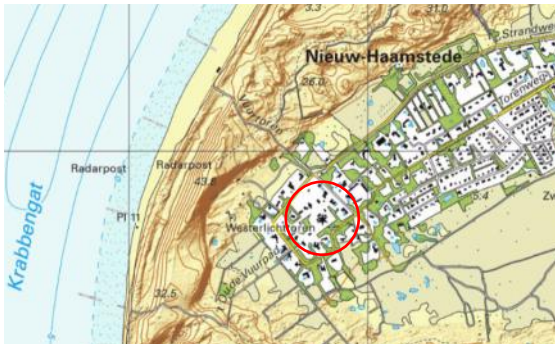

Beschrijving en waardering van nautische objecten in Nederland

De vuurtoren van Haamstede

Wester-Schouwen, Westerlichttoren

door Peter Kouwenhoven / Nederlandse Vuurtoren Vereniging (www.vuurtorens.org), november 2024

Een kaartfragment uit 1662 met daarop twee kapen en twee vuurboeten.

Cultuurhistorische waarden

- *Type object / nautische functie:*

Vuurtoren / verkenningssicht

- *Leeftijd van het object:*

Gebouwd in 1837-1840.

- *Historische betekenis van het object en zijn omgeving:*

Al vroeg in de veertiende eeuw was er behoefte om de monding van de Schelde – thans Oosterschelde – goed te markeren. In 1352 dienden de schippers van het Sint-Jacobsgilde een verzoek in bij graaf Willem V om een 'landteken' (bakens) te mogen oprichten in de westelijke duinen van het Zeeuwse eiland Schouwen. Het verzoek werd ingewilligd en omdat de vergunning blijkbaar voorlopig was, werd deze door hertog Albrecht op 17 juli 1359 en nogmaals op 19 augustus 1388 herbevestigd. Het gilde kreeg ook het recht om drie tonnen in zee te leggen en om bakengeld te innen.

Op een kaart uit 1540 staan twee hoge houten kapen aangegeven in de westelijke duinen van Schouwen: de 'Noort Kaep' en de 'Zuydt kaep'. Ze vormen een merklijn om schepen veilig tussen de zandbank Banjaard en de westkust van Schouwen te geleiden. Vermoedelijk brandden er in die tijd nog geen vuren. Na 1540 zijn er vlakbij de Noort Kaep twee stenen vuurboeten bij gekomen, die met elkaar een lichtenlijn vormden om ook 's nachts de route langs de Banjaard te markeren. De stad Zierikzee had alle belang bij een goede bebakening van de Scheldemond en droeg daarom de kosten van beheer en onderhoud van de bakens op het westeinde van Schouwen. De vuren branden van oktober tot eind maart. Aanvankelijk werden hout en turf als brandstof gebruikt, later kolen.

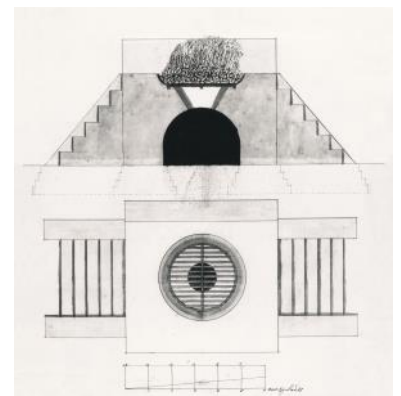
Door afslag van de kust kwam de stenen vuurboet op het hoogste duin in gevaar. Deze werd daarom afgebroken en in 1737 vervangen door een hoge houten vuurtoren op een duintop meer landinwaarts. Er werd ook een nieuwe stenen vuurboet op een lager gelegen plek gebouwd. De houten vuurtoren was geen lang leven beschoren: op 15 november 1744 brandde hij af tijdens een zware storm. Ter vervanging werd iets verder zuidwaarts een veel lagere stenen vuurboet gebouwd.

De vuurboeten stortten daarna nog enkele malen in en werden dan onmiddellijk weer herbouwd. In 1797 probeerde men de vuren op de bakens te vervangen door réverbères – lantaarns met spiegels – maar in 1802 begon men toch weer kolen te stoken. In 1804 werden de vuren overgedragen aan het Departementaal Bestuur van Zeeland. In 1814 bleken de vuurboeten ingestort te zijn. Jonkheer A.C. Twent, inspecteur van het Loodswezen, verzocht de minister van Marine daarom op 2 september 1814 om twee nieuwe 'vuurnuizen' te mogen plaatsen. Het verzoek werd al na drie dagen ingewilligd. In verband met de toenemende scheepvaart brandden de beide nieuwe vuren vanaf 1815 elke nacht.

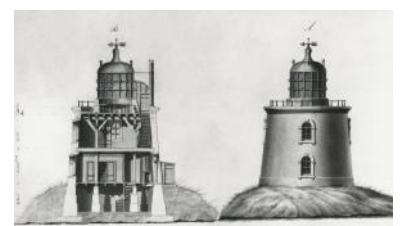
De beide vuurboeten werden daarna nog twee keer landinwaarts verplaatst, voordat duidelijk werd dat deze vorm van kustverlichting niet meer voldeed. In de winter van 1831-1832 vergingen vier schepen op de zandbanken voor de kust van Schouwen. De open kolenvuren waren bij storm niet goed te zien. Dit was in 1832 aanleiding voor de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Rotterdam om een verzoek in te dienen bij het

Fragment van een paskaart uit 1666 met daarop de zichtlijn van twee kapen en de lichtenlijn van twee vuurboeten.

Tekening uit 1814 van een van de twee identieke 'vuurnuizen'.

Ontwerp voor een kleine vuurtoren op een hoog duin, uit 1832.

departement van Marine om de open vuren te vervangen door een draaiend licht. Vooral vanwege het belang van de scheepvaart op Rotterdam, een van de grootste handelssteden in die tijd, adviseerde Twent de minister van Marine in te stemmen met het plaatsen van een nieuw kustlicht.

Leendert Valk, tekenaar bij het Loodswezen, begon vervolgens aan een ontwerp voor de nieuwe vuurtoren. In eerste instantie maakte hij een ontwerp voor een kleine vuurtoren bovenop een hoog duin. Maar omdat de duintoppen veel last hadden van verstui-ving werd later gekozen voor een hoge toren in een laagte achter de duinen.

Er zijn verschillende ontwerpen voor de nieuwe vuurtoren gemaakt. Een daarvan gaf vorm aan de wens om een monument op te richten voor luitenant-ter-zee Carel Josephus van Speijk, die op 5 februari 1831 zijn kanonneerboot op de Schelde opblies om het schip uit handen van de opstandige Belgen te houden. Na enkele jaren gesteggel koos men echter voor de verbouwing van de noordelijke vuurtoren van Egmond aan Zee tot Van-Speijkstoren. Wel gebruikte Leendert Valk zijn ontwerp voor het monument als basis voor de bouwtekening van de vuurtoren op Schouwen.

Men wilde in de vuurtoren op Schouwen gebruik maken van een optiek naar het ontwerp van de Fransman Augustin Fresnel. Daarmee was echter nog niet veel ervaring opgedaan. Rijksgeschutgieter Maritz en Zoon in Den Haag, die zich had toegelegd op het vervaardigen van deze optieken, heeft uitgebreide experimenten uitgevoerd. Schouwen zou een draailicht moeten krijgen om het te onderscheiden van de vaste lichten van Westkapelle en Goedereede. Op 18 augustus 1836 werd een contract met Maritz en Zoon getekend voor het leveren van een draaiende Fresneloptiek en het vervaardigen en plaatsen van een zestienhoekige lantaarn. Oorspronkelijk was het de bedoeling om een optiek van de eerste grootte te plaatsen maar op advies van Twent is uiteindelijk gekozen voor een optiek van de tweede grootte.

Op 8 maart 1837 werd de bouw van de vuurtoren en drie lichtwachterswoningen aanbesteed aan Jan Gerrit Pallada uit Vreeswijk, dezelfde aannemer die in 1833-1834 de twee vuurtorens van Egmond aan Zee bouwde. Het uitvoerende werk werd overigens gedaan door Pallada's compagnon G. van Limbeek. Leendert Valk werd aangesteld als hoofdopzichter voor dit project.

De fundering van de toren bestaat uit een raamwerk van houten balken dat rust op 201 heipalen, met daarop een gemetselde basis. A.C. Twent legde daarop op 7 september 1837 de eerste steen. Op deze fundering werd de toren opgebouwd, bestaande uit twee gemetselde cilinders met daartussen een wenteltrap met 190 hardstenen treden. De helft van de voet van de toren is omgeven met magazijnen, die destijds werden gebruikt voor de berging van olie, steenkool, hout, turf en andere voorraden.

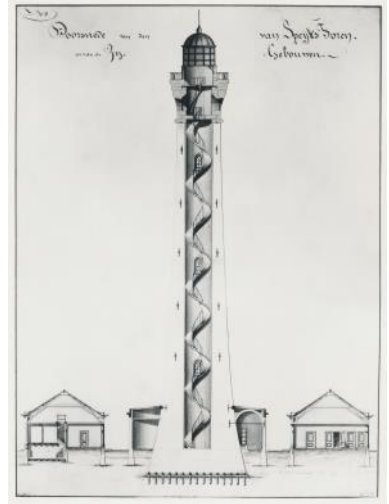
Eind december 1838 was Pallada vrijwel klaar met de bouw van de vuurtoren. Er moest alleen nog een gedenksteen met inscriptie worden gemaakt en geplaatst. Ook moest op de hardstenen lantaarnvoet nog een houten kap worden gebouwd waaronder de lantaarn kon worden opgesteld. Deze houten kap was een tijdelijke voorziening om het werk aan de lantaarn in een beschutte omgeving plaats te kunnen laten vinden. Door aanhoudend slecht weer trad er bij deze laatste werkzaamheden echter flink vertraging op. Pas medio april 1839 kon Maritz beginnen met het opstellen van de lantaarn. Drie werklieden van de rijkswerf te Vlissingen hielpen hierbij. Het werk vlotte niet zo erg, mede door vertragingen bij de leveringen van onderdelen van het lichttoestel.

Op 25 maart 1840 kon Twent het licht van de vuurtoren voor het eerst ontsteken. De optiek bestond uit acht panelen die, aangedreven door een uurwerk met valgewicht, in 12 minuten rondraaiden. Het toestel toonde daardoor elke anderhalve minuut twee witte schitteringen. Het valgewicht kon vrij zakken in de binnenschacht van de toren en moest met enige regelmaat door de lichtwachters worden opgehesen. Onderin de binnenschacht was een bak geplaatst, gevuld met hooi en stro, om het zware valgewicht op te vangen, mocht het koord breken. De Argandse lamp werd gevoed met patentolie. De olie werd met een mechanische inrichting naar de lamp gepompt.

Architectuurhistorische waarden

- *Bijzonder belang van het object voor het oeuvre van architect of bouwmeester:*

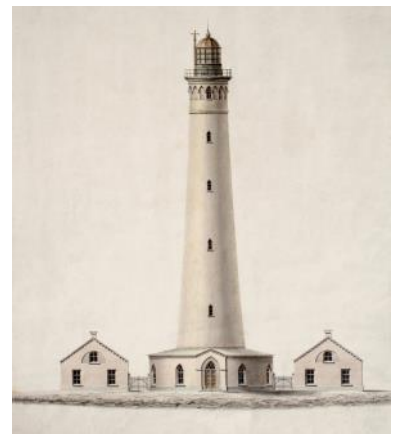
Leendert Valk (1794-1867), geboren in Rotterdam, is in de praktijk opgeklommen van timmerman tot tekenaar en later bouwkundige bij het Loodswezen, waar hij van 1832 tot 1850 heeft gewerkt. Veel revisietekeningen van vuurtorens, lantaarns en lichttoestellen zijn van zijn hand. Tien jaar werkte hij onder supervisie van zijn oom Jacob Valk, de Inspecteur der Maritieme Gebouwen in die tijd. Officieel staan er slechts twee vuurtorenontwerpen op zijn naam: de vuurtoren op Schouwen en de vuurtoren van Urk (gebouwd in 1844-1845). Vermoedelijk heeft hij ook belangrijke bijdragen geleverd aan de ontwerpen die op naam staan van Jacob Valk. Op 31 december 1842, op een leeftijd van 87 jaar, kreeg Jacob Valk eervol ontslag. Vanaf dat moment was Leendert verantwoordelijk voor alle bouwkundige ontwerpen en revisies.

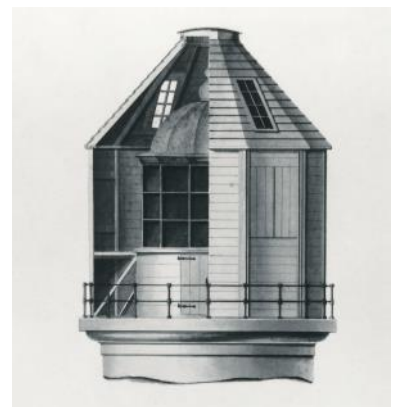
Ontwerp voor de Van-Speijkstoren uit 1833. De toren bestaat uit slechts één cilinder.

Tekening van de vuurtoren op Schouwen uit 1840. De toren bestaat uit twee cilinders, met daartussen een wenteltrap.

Voorraanzicht van de vuurtoren in 1840.

De houten kap die de lantaarn tijdens de opbouw moest beschermen.

- *Bijzonder belang in verband met materiaalgebruik en bouwtechniek:*

De vuurtoren van Haamstede zoals hij in de volksmond wordt genoemd is een van de acht nog bestaande ronde bakstenen vuurtorens in Nederland. Deze zijn alle gebouwd in de periode 1822-1863. De toren van Haamstede is de enige daarvan die is opgebouwd uit twee gemetselde cilinders met daartussen een stenen wenteltrap. De andere stenen vuurtorens bestaan uit één cilinder, waarbij een ijzeren wenteltrap tegen de binnenwand is bevestigd. Eveneens uniek is het magazijn dat om de helft van de voet van de toren heen is gebouwd.

- *Aanwezigheid originele optiek en lichtbron:*

Het oorspronkelijke lichttoestel uit 1839 functioneerde tot 1882. In dat jaar werd het vervangen door een draaiende optiek van Chance Brothers, met een petroleumvlamlicht als lichtbron. Deze optiek van de eerste grootte bestond uit 6 keer 2 panelen, waarmee elke 30 seconden 2 witte schitteringen werden getoond. Voor dit lichttoestel was meer ruimte nodig in de lantaarn. De hardstenen ring van de machinekamer – de lantaarnvoet – werd daarom afgebroken en vervangen door een gietijzeren lantaarnvoet en een nieuwe lantaarn, geleverd door de firma Penn & Bauduin uit Dordrecht. In december 1910 werd het petroleumvlamlicht vervangen door een pharolinegloeilicht. In 22 juni 1934 werd het licht geëlektrificeerd. Tevens werd de omwentelingsnelheid van de optiek verduubeld. Door het grotere bereik van dit licht werd het lichtschip Schouwenbank – dat sinds 1881 op deze positie lag – overbodig. Het werd in september 1934 binnengehaald. Omdat de sneldraaiende optiek van Schouwen hetzelfde karakter had als dat van het lichtschip Noord-Hinder, werd de draaisnelheid in 1936 toch weer verminderd.

Op 10 mei 1940 schoten Duitse vliegtuigen met mitrailleurvuur de optiek van de vuurtoren van Haamstede in scherven. In 1946 werd in de nog steeds glasloze lantaarn een hulplicht geplaatst. Het karakter daarvan was FI(3+1)W20s, ofwel een groepschitterlicht waarbij in 20 seconden drie witte schitteringen vlak na elkaar werden getoond, gevolgd door een vierde die iets langer op zich liet wachten. Pas in juni 1948 werd er weer glas in de lantaarn gezet.

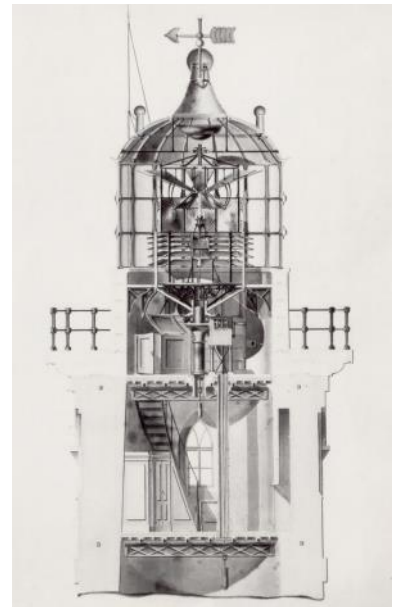
In de periode 1952-1953 werd een nieuw aandrijfmecanisme voor het verlichtingstoestel geïnstalleerd en de kwikbak waarin de optiek draaide werd vervangen door een kogellager. De toren kreeg een nieuwe optiek van de tweede grootte (700 mm), met zes panelen, geleverd door de firma Barbier, Bénard & Turenne uit Parijs. Deze optiek is er nu nog. Het licht werd op 28 mei 1953 voor het eerst ontstoken. Het karakter is FI(2+1)W15s. De lichtbron was in eerste instantie een Brandarislamp van 4.200 watt, met een gasgloeilicht als reserve. Daarna was het licht lange tijd afkomstig van een lampenwisselaar met kwikjodidelampen met een vermogen van 2.000 watt. In november 2023 is de lampenwisselaar vervangen door een ledarmatuur van ITO Navajds.

- *Aanwezigheid van authentieke elementen van het oorspronkelijke interieur en exterieur en (on)roerende zaken:*

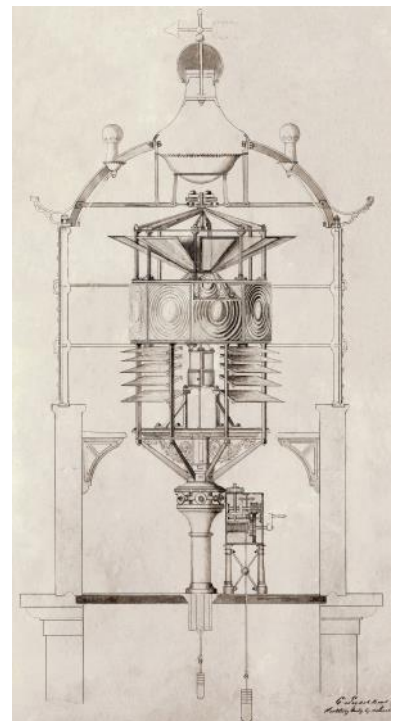
De vuurtoren heeft nog grotendeels zijn oorspronkelijke uiterlijk. Alleen de kop van de vuurtoren is in de loop van de tijd aangepast. In 1922 werd een stalen kustwachtpost gebouwd op de omloop van de toren. Het werk hiervoor werd aanbesteed aan de firma Penn & Bauduin.

In 1979 heeft de vuurtoren radar gekregen. Omdat het lichthuis uit 1882 te zwak was om de draaiende scanner van de radarinstallatie te dragen, werd het vervangen door een nieuw exemplaar van roestvrij staal en voorzien van onbreekbare glazen van polymethaanacryl. Het oude lichthuis werd in 1981 in gebruik genomen als kantoortje van de havenmeester in Burghsluis.

De toren van Haamstede heeft een unieke beschildering. Dit heeft te maken met de nabijheid van vliegveld Haamstede, dat in 1931 gereed kwam. Omdat de oorspronkelijke grauwe kleur van de vuurtoren niet goed opviel was het nodig dit hoge obstakel beter herkenbaar te maken. De firma A.M. Coomans te Haamstede kreeg daarom in 1935 de opdracht om een rode spiraal op een witte ondergrond aan te brengen. De spiraal kwam alleen op het middengedeelte van de toren, de bovenkant werd egaal rood en de onderkant, een gedeelte boven het magazijn, bleef ongeverfd. Omdat de witte verf niet weerbestendig bleek te zijn, moesten de witte banen tot twee keer toe opnieuw geverfd worden. In 1937 bleek een mengsel van 100 kg witte cement en 130 liter karnemelk wel te voldoen. Bij deze verfbeurt werd het ongeverfde gedeelte boven het magazijn geheel wit geverfd. In juni 1940 hebben de Duitsers de toren groen geschilderd om hem te camoufleren. Deze verf was van slechte kwaliteit. Na de oorlog was een groot deel van het groen weggespoeld, zodat de rode en witte banden weer zichtbaar werden. In 1950 heeft de firma Coomans de toren weer geheel fris in de verf gezet. Bij deze verfbeurt bleef het onderste deel van de toren egaal wit. Pas in 1955 is de rode spiraal geheel naar beneden doorgetrokken, tot aan het dak van het magazijn. In de hal naar de toren werd een gevelsteen geplaatst die herinnert aan het leggen van

Het bovenste gedeelte van de vuurtoren in 1840.

De optiek van het kustlicht op Schouwen uit 1840.

De optiek van Schouwen uit 1882.

de eerste steen op 7 september 1837 en de eerste ontsteking van het licht op 25 maart 1840.

Het interieur van de toren is nauwelijks veranderd. Begin jaren '80 is er een kleine personenlift aangebracht in de schacht van de toren.

Ensemblewaarden

- *Aanwezigheid lichtwachterswoningen en andere objecten waarmee het object een eenheid vormt:*

De drie oorspronkelijke lichtwachterswoningen om het pleintje aan de voet van de vuurtoren zijn er nog. Hoewel er wat aanpassingen hebben plaatsgevonden aan de ramen, er een uitbouw is toegevoegd aan de noordoostelijk van de toren gelegen woning en er vier dakkapellen zijn aangebracht op de noordwestelijk gelegen woning, hebben ze nog grotendeels hun oorspronkelijke karakter behouden. Het interieur is ongetwijfeld gemoderniseerd. De woningen hebben de status van rijksmonument en worden nu particulier bewoond.

De in 1885 gebouwde dubbele lichtwachterswoning op ongeveer 200 meter ten zuidwesten van de toren is er ook nog, eveneens met een redelijk authentiek uiterlijk. Ook deze woning wordt particulier bewoond.

Ook het lichthuis uit 1882, dat tot 2010 dienst deed als kantoortje van de havenmeester van Burghsluis en nu wordt gebruikt voor evenementen van de Watersportvereniging Burghsluis, behoort tot het ensemble van de vuurtoren.

- *Bijzondere betekenis van het object voor het aanzien van de streek, stad of dorp:*

De hoge, opvallende vuurtoren van Haamstede steekt ver uit boven de boompartijen van Nieuw-Haamstede en is op veel plaatsen van grote afstand zichtbaar. De toren is een belangrijk landschappelijke element en een inspiratiebron voor schilders en fotografen. Hij is op menig promotieartikel afgebeeld. Hoewel de toren en het terrein eromheen niet toegankelijk zijn, is het toch een belangrijke toeristische trekpleister. In 1986 gebruikten de kunstenaars R.D.E. (Ootje) Oxenaar en J.J. Kruit de vuurtoren van Haamstede als hoofdmotief voor het bankbiljet van 250 gulden. De vuurtoren heeft daarmee ook landelijke betekenis gekregen. Het is een van de meest karakteristieke vuurtorens van Nederland.

Toekomstwaarde

- *Monumentenstatus:*

Rijksmonument sinds 1982, nr. 38794

De bijbehorende dienstwoningen zijn in het monumentenregister opgenomen onder de nummers: 38795, 38796 en 38797.

- *Eigenaar en beheerder:*

De Staat der Nederlanden is eigenaar en Rijkswaterstaat is beheerder van de vuurtoren.

- *Huidig belang voor de scheepvaart:*

De vuurtoren doet nog steeds dienst als verkenninglicht voor de scheepvaart, hoewel het belang hiervan niet meer zo groot is. De toren is tot 1995 bemand geweest. De radarsignalen worden sindsdien door de zeeverkeersleiders van de vuurtoren bij Oud-dorp gelezen.

- *Alternatief gebruik van het object en toegankelijkheid:*

De vuurtoren is niet toegankelijk en wordt niet voor andere doeleinden gebruikt.

- *Binding met de lokale bevolking:*

De bewoners van Burgh-Haamstede en Nieuw-Haamstede zijn trots op hun vuurtoren. Uitspraken als 'onze beroemde vuurtoren' bevestigen dat. De vuurtoren is belangrijk voor de identiteit van de regio. Het is een icoon van Schouwen-Duiveland.

In 2020 ontstond er tumult omdat Rijkswaterstaat de toren een verfbeurt wilde geven met een andere kleur rood dan voorheen. Rijkswaterstaat had opdracht gegeven voor een kleurhistorisch onderzoek. Daaruit bleek dat de rode spiraal die vanaf 1935 de toren sierde in de loop van de decennia bij nieuwe onderhoudsbeurten steeds weer een iets andere kleur rood had gekregen. Rijkswaterstaat koos op basis van dit onderzoek voor de kleur die de spiraal vanaf 1935 tot aan de Tweede Wereldoorlog had en die ook in de eerste jaren na de oorlog weer terugkwam: oxidierood. In september 2020 kwam de Belangenvereniging Nieuw-Haamstede daartegen in opstand. De toren zou de vuurrode kleur die hij de laatste decennia had moeten houden. Een protestactie leverde

De vuurtoren in 1913.

De vuurtoren in 1947, met hulplicht.

De vuurtoren omstreeks 1950. De spiraal is nog niet doorgetrokken.

Het lichthuis uit 1882 doet nu dienst als kantoortje van de havenmeester van Burghsluis.

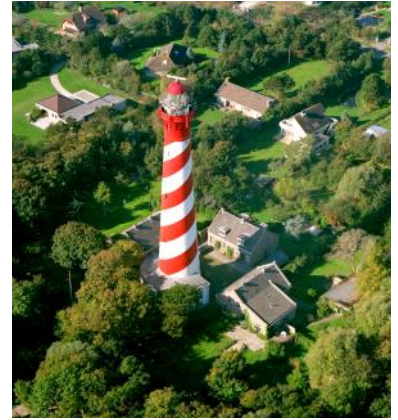
ruim duizend handtekeningen op. In oktober 2020 ging Rijkswaterstaat overstag maar primair omdat kleurwijziging niet op de juiste wijze in de vergunningprocedure was meegenomen.

In juli 2021 liet de Belangenvereniging Nieuw-Haamstede weten de vuurtoren te willen kopen en daarover in gesprek te willen gaan met Rijkswaterstaat. De bedoeling is om een stichting op te richten die het beheer en onderhoud overneemt. Rijkswaterstaat zou dan verantwoordelijk blijven voor de lichtinstallatie. Het is nog niet bekend of dit initiatief iets heeft opgeleverd.

- *Onderhoudstoestand:*

De buitenkant van de toren was er begin 2018 slecht aan toe. Veel betonschade door vorst en betonrot aan de onderkant van de toren. Een aantal ramen was gebroken en dichtgetimmerd met een plaat hout. De roodwitte spiraal had al sinds 1999 geen verfbeurt meer gehad.

In mei 2018 gaf Rijkswaterstaat Gebroeders van Kessel opdracht voor groot onderhoud aan deze toren en ook aan die van Ouddorp. De toren van Haamstede werd in augustus 2018 in de steigers gezet. Maar toen bleek er Chrom-6 te zitten in de rode verf. Er was onderzoek nodig naar de juiste methode om daarmee om te gaan. Daar kwam ook het kleurhistorisch onderzoek nog bij. Pas in juli 2021 was het verfwerk gereed en konden de steigers worden afgebroken.

De vuurtoren en drie voormalige lichtwachterswoningen in 1999 (foto RWS).

Het bankbiljet 'de Vuurtoren'. Ontwerp van R.D.E. (Ootje) Oxenaar en J.J. Kruit uit 1986.